

Солоха Д.В., Белякова О.В.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ТА ІНДИКАТОРІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ПРОМИСЛОВО РОЗВИНЕНОМУ РЕГІОНІ

В статті надається побудова системи показників соціальної безпеки та шляхи агрегації показників з метою зведення їх до рівня компактності. Акцентовується увага на найбільш важливих складових соціально-економічній сфері життєдіяльності суспільства. Надається класифікація для економічних показників загального характеру.

Ключові слова: соціально-економічний показник, показники соціальної безпеки, соціальні індикатори, система показників та індикаторів соціально-економічної безпеки.

Вступ. Спроби представити соціальну безпеку у вигляді соціальної моделі, тобто впорядкованої сукупності вимірюваних соціальних показників (параметрів), які мали місце в нашій країні, виявили недостатню розробленість теоретико-методологічної бази для поглибленої розробки принципів структуризації соціальної безпеки.

Зазначена проблема стає більш актуальною з огляду на те, що виявилась тісно пов'язаною із побудовою системи показників соціальної безпеки, без чого неможливі дослідження даного явища. Спроби дати як найбільш розгорнуту і повну систему показників соціальної безпеки призводять до створення систем, що нараховують декілька сот і навіть тисяч показників.

Постало питання про реальні шляхи агрегації показників з метою зведення їх до рівня компактності, достатньої та необхідної для емпіричних досліджень, планування та управління.

Можна виділити три основні шляхи такої агрегації. По-перше, індексація, тобто виведення узагальнених показників-індексів для кожного основного

структурного блоку соціальної безпеки і в підсумку, можливо, навіть «генерального індексу соціальної безпеки». Цей шлях надзвичайно трудомісткий і важкий, потребує спеціальних багаторічних досліджень, які в повному обсязі та на відповідному рівні ще розгорнуті недостатньо. Проте він надзвичайно привабливий щодо очікуваних результатів (можливість надати компоненти соціальної безпеки та саму соціальну безпеку у вигляді порівнювальних цифрових індексів), хоча бажаність деяких результатів, зокрема стосовно «генерального індексу соціальної безпеки», представляється сумнівною та ризикованою: занадто великий простір відкривається для вільної інтерпретації цифрових даних на досягнутому, поки що не досить високому рівні теоретико-методологічних розробок проблематики соціальної безпеки.

По-друге, виявлення найбільш ефективних, «провідних» показників для кожного напрямку соціальної безпеки – настільки узагальнених, наскільки це можливо, але головне таких, що достатньо репрезентативно представляють кожний структурний компонент. Цей шлях безсумнівно доцільний і практичний, проте він потребує тісної систематичної взаємодії спеціалістів з різних напрямків соціальної безпеки, тобто надзвичайно важкий в організаційному аспекті.

По-третє, відбір з нескінченної множини ймовірних показників соціальної безпеки таких, які найбільш тісно пов'язані із вирішенням актуальних соціальних проблем і досягненням певних соціальних цілей в сучасному українському суспільстві. Цей шлях, з огляду на обмежений науковий досвід розробки проблем соціальної безпеки, представляється поки що найбільш ефективним, так як дозволяє звести систему показників соціальної безпеки максимум до двох-трьох десятків, що мають першорядну важливість для підвищення рівня соціальної безпеки та управління соціальними процесами на сучасному етапі [8].

Враховуючи високу вартість кожного показника в системі державної статистики і надзвичайно активну роль кожного показника як певного соціального орієнтира в розвитку суспільства, який може суттєво впливати на

конкретну орієнтацію розвитку того чи іншого аспекту соціальної сфери, значення запропонованого проблемного цілеорієнтованого підходу важко переоцінити [6].

Тепер перейдемо до проблеми побудови показників. Соціально-економічний показник в широкому розумінні - це транслятор соціальної інформації. Головним критерієм його оцінки та вибору є ступінь інформативності соціально-економічного показника. Всі соціально-економічні показники можна поділити на три класи: знаково-символічні засоби; засоби спостереження та вимірювання; соціальні явища та процеси. Так, індикатор відноситься до класу явищ-характеристик [9].

У вузькому розумінні соціально-економічний показник – це такі характеристики досліджуваного чи керуемого соціального об'єкта, які опосередковують зв'язок між характеристиками об'єкта, що спостерігаються та не спостерігаються, а в решті решт між об'єктом та суб'єктом пізнання чи управління [10]. .

В процесі операціоналізації понять ці характеристики (ознаки об'єкту), а точніше поняття, що їх відображують, займають проміжне положення між поняттям високого рівня абстракції, що відображає безпосередньо не спостерігаємий і не вимірюваний об'єкт, та поняттями низького рівня абстракції («індикаторними поняттями»), які відображають доступні прямому спостереженню та вимірюванню об'єкти – індикатори. Система соціально-економічних показників, що описує той чи інший соціальний об'єкт, є своєрідною операціональною моделлю, яка дозволяє фіксувати його стан та тенденції. Вона будується на базі концептуальної моделі об'єкта, світоглядних та методологічних принципах, прийнятих в тій чи іншій соціальній науці [5].

Ідея оцінювання має деякий аналог і в тому змісті, який вноситься в проблему соціально-економічного показника його об'єктивною засадою. Розуміння соціально-економічного показника як інструмента активного впливу суспільства на реалізацію своєї власної історії виявляється можливим, якщо тільки методологію формування соціально-економічного показника як оцінки

розкрити, спираючись на більш широкий фундамент, ніж вибір конкретної технології оцінювання.

Такий статус показника походить від осмислення змісту практичної засади проблеми з точки зору об'єктивних джерел її формування, тобто фундаментальної ідеї розвитку [7].

Співвідносність об'єктивної та практичної засад соціально-економічного показника означає, що вироблення інструментальних конкретних нормативів для стану соціальних явищ передбачає і більш широке об'єктивне обґрунтування для включення даного кола явищ в число тих, якими можна оцінювати рух суспільства.

Вибір конкретної техніки формування оцінки передбачає обґрунтування адекватності цього інструментарію описаній структурі соціально-економічного показника. Ця адекватність має прослідковуватися як евристичність інструмента (що пов'язано з кінцевим підсумком його залучення, тобто можливостями в отриманні нетривіальних результатів), а починатися – з постановки питання про виразність структури соціально-економічного показника засобами певної техніки оцінювання.

Реалізація соціально-економічного показника у формі оцінки певного роду передбачає, що при її конструюванні ми знаходимо засоби для вираження всіх елементів і зв'язків в структурі показника: засоби відображення об'єктивного змісту соціального показника (моментів руху та розвитку досліджуваного явища); концептуалізація цього змісту, яка була б виражена засобами емпіричного знання та доступна фактичному вивченню, і нарешті, вираження засобами емпіричного компонента конструкції показника оціночного відношення до об'єктивного змісту, що виступає початком та засадою всієї конструкції соціально-економічного показника, і відповідно, оцінки.

Проблема соціально-економічних показників в контексті соціальної безпеки безпосередньо пов'язана не тільки з ідеєю розвитку, а й зі сферою управління, тобто виявляється обмеженою тими сторонами суспільного розвитку, які вже піддаються цілеспрямованому впливу суспільства. Тому

суб'єктом оцінки для соціально-економічних показників може бути суб'єкт не будь-якої діяльності, а тільки фактичний суб'єкт соціального управління.

Тільки в контексті реального змісту соціальної практики, який можна оцінити як вибір чи не вибір, з точки зору історичних можливостей суспільства конкретного типу ми говоримо про соціально-економічні показники.

Діяльність суб'єкта управління може не бути адекватною історично можливим для суспільства тенденціям і шляхам його розвитку. Розходження неминуче, адже усвідомлення цих можливостей найчастіше відбувається чи то конкретною мовою практики, чи то мовою науки (раціоналізується), а збіг фактичного та раціонального в принципі неможливий. Проте, оцінка практики суб'єкта управління можлива з точки зору того, якою мірою вона спрямована на реалізацію тих можливостей, які відкриваються перед суспільством залежно від його матеріального та соціального стану.

Інакше кажучи, питання в тому, чи знаходить відображення в соціальній практиці управління (як сфері глобального цілепокладання) те, що об'єктивно виступає розвитком відповідних сторін життя досліджуваного суспільства.

Проблемним залишається питання про те, що суб'єктом оцінок як реальних соціально-економічних показників може виступати лише фактичний суб'єкт соціального управління, діяльність якого не завжди адекватна реальним можливостям суспільного розвитку. Тому на основі характеристики стану, виявленні тенденцій і визначенні проблем мають бути випрацювані заходи для стимулювання процесів, в яких суспільство зацікавлено, обмеження явищ, що несуть в собі загрозу, чи стабілізації умов, які в цілому можуть відповідати актуальним соціальним потребам.

Стан системи соціальної безпеки в Україні повинен здебільшого охоплювати показники збереження життєво важливих соціальних складових функціонування суспільства і держави, а також здійснювати індикативне регулювання соціальних процесів, соціальної сфери та її інфраструктури у розвитку державного організму.

Відповідно, механізм розробки і дослідження системи таких показників та індикаторів повинен сприяти виявленню та оцінці ступеня і міри соціальних загроз у системі забезпечення національної безпеки України. Завдяки такій системі з оцінкою різнопланових загроз можна виявити найбільш небезпечні процеси і деформаційні тенденції, які притаманні певному стану соціальної безпеки на різних етапах розвитку суспільного життя.

Відсутність такого механізму, спроможного підтримувати прийнятний рівень соціальної безпеки та гарантій, сприятиме лише намаганням вирішувати складні економічні проблеми, насамперед, за рахунок широких верств населення. Це буде лише гальмуватиме здійснення необхідних соціально-економічних перетворень у державі.

Забезпечення і підтримка соціальної безпеки у державі та суспільстві можливе лише за умови наявності та здійснення постійно діючого моніторингу розвитку соціально-економічної ситуації в державі. При цьому особливого значення набиратиме питання поєднання процесів розробки стратегії політики соціальної безпеки з прийняттям відповідних рішень на державному рівні з цього питання.

Слід також відзначити і те, що формування відповідної системи показників та індикаторів соціально-економічного плану є певною мірою намаганням здійснення перебудови і в організаційній структурі самого державного організму, оскільки здійснюються відповідні реальні кроки до розробки «технології забезпечення соціальної безпеки» [2] в Україні.

Технологія соціальної безпеки держави взагалі і, зокрема, в Україні має визначати відповідні функції та відповідні вимоги до всіх суб'єктів соціальної безпеки, які сприяють її забезпеченню у контексті реалізації загальнонаціональних інтересів та пріоритетів і унеможливають у подальшому розвиток конфліктогенного потенціалу суспільства та держави. Проте, в теоретичному та практичному плані ця проблема в Україні є малодослідженою та майже нереалізованою.

Побудова системи індикаторів та показників для України справа відносно нова, проте в окремих державах світу вона вже впроваджується у життя не перший рік. До групи таких інформаційних показників та індикаторів входять: показники якості життя населення і окремо взятого середньостатистичного громадянина держави, демографічні показники суспільного розвитку, а також індикативні регулятори соціальних процесів та соціальної сфери держави. Зазначені показники переважно використовуються однаково в усьому світі як найбільш вагомі характеристики рівня соціально-економічних небезпек та стану процесів, які відбуваються у соціальній площині розвитку суспільства і держави.

Співставлення цих показників у різних регіонах держави дозволяє зробити не тільки відповідні науково-теоретичні та практичні висновки, але й змодельовати певну прогностичну ситуацію щодо можливого соціально-економічного розвитку суспільства та держави, як на найближче майбутнє, так і на довгострокову перспективу.

Побудова реєстрової системи має передбачати: по-перше, застосування порівняльних методів аналізу й оцінки поточної соціально-економічної ситуації у державі в поєднанні з експертною оцінкою рішень, які приймаються на найвищому державному рівні з питань соціальної політики та соціальної сфери. По-друге, використання методів кластерного аналізу, які охоплюють як всю проблему, так і окремі її аспекти.

Застосування зазначених методів розширює можливість проведення різноманітних зіставлень на багатомірних об'єктах соціальної сфери та її інфраструктури в державі.

Концентрація зусиль на багатомірному порівняльному аналізі дає можливість одержати прийнятні результати в умовах відсутності жорстких обмежень кількості показників, обраних для аналізу та оцінки. По-третє, доцільно, на наш погляд, розглядати динаміку розвитку стану загроз у сфері соціальної безпеки України у поєднанні та з урахуванням існуючих національних інтересів і пріоритетів системи забезпечення національної

безпеки України. По-четверте, в умовах українських реалій не менш доцільно і раціонально застосовувати методологічні підходи, які прийняті у всьому світі з цієї проблематики.

Зокрема, мова йдеться про використання та застосування основних показників «Індекс людського розвитку» (матеріальний добробут населення; умови проживання населення; соціальне середовище; стан і охорона здоров'я; рівень освіти населення; демографічний розвиток; екологічна ситуація; фінансування людського розвитку) [1].

Під час аналізу процесів, які мають місце у соціально-економічній сфері життєдіяльності суспільства, доцільно виділяти та акцентувати увагу на найбільш важливих складових цієї сфери, до яких передусім слід віднести:

- міцність і надійність усіх елементів існуючої в державі соціально-економічної системи;
- державні і недержавні механізми стримування дестабілізуючих факторів у розвитку економічної та соціальної сфери;
- умови та заходи щодо можливості та доцільності модернізації цієї сфери.

Разом з тим, до основних принципів забезпечення стабільного розвитку соціально-економічної сфери у функціонуванні суспільства і держави слід віднести:

- верховенство норм діючих законів;
- дотримання балансу суспільних інтересів в порівнянні з інтересами держави і окремо взятої особи;
- взаємна відповідальність усіх членів суспільства перед державою та держави перед усіма членами суспільства.

При цьому слід зазначити і те, що для соціально-економічної сфери життєдіяльності суспільства і держави здебільшого притаманні інтегративні функції та інтегративний характер, оскільки вона є результатом спільних зусиль усієї нації, індивідуумів та держави, як суспільно-політичного, соціального та економічного регулятора відповідних інтересів та процесів.

Проте, слід також враховувати й існування наявності певних протиріч між окремими громадянами і державою під час забезпечення державою реалізації прав і свобод громадян. Саме тому, для формування цілісного уявлення про можливі соціально-економічні показники та індикатори доцільно у першу чергу створити: банк даних щодо таких показників та індикаторів; нормативну базу даних щодо можливої зміни основних параметрів показників та індикаторів у правовому полі держави; а також можливі та реальні механізми щодо забезпечення гармонійного поєднання існуючих показників з реаліями розвитку соціально-економічної сфери.

Системний аналіз дає можливість сформувати певний класифікатор існуючих показників та індикаторів у соціально-економічній площині.

Можна застосувати наступну класифікацію для економічних показників загального характеру, до яких слід у першу чергу віднести:

- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- темп інфляції; дефіцит бюджету;
- рівень безробіття ;
- економічне зростання;
- рівень та якість життя;
- стан демографічних процесів;
- інтегрованість у світову економіку;
- енергетична та сировинна залежність; діяльність «тіньової» економіки.

Важливе значення матимуть ті порогові індикатори, вихід за межі яких веде до руйнації основних показників системи життєдіяльності економіки та соціальної сфери [3].

При цьому, необхідно зазначити, що людський фактор у цьому аспекті необхідно розглядати як основу соціально-економічної сфери життєдіяльності суспільства. Тому індикаторами соціально - економічної безпеки, що мають відношення до цього аспекту і за своїм спрямуванням є демографічними

показниками, можуть бути: коефіцієнт природного приросту населення; коефіцієнт міграції; коефіцієнт смертності населення.

Механізм соціальних індикаторів доцільно розробити таким чином, щоб він визначав оцінку зростання небезпек, тобто: відповідність значення показника ефективному розвитку соціальних процесів (соціальна пропорційність); відхилення показника від «оптимального» значення (соціальна диспропорція), яка не має небезпечного характеру; небезпечне відхилення показника (соціальна деформація), що свідчить про необхідність корегуючих державних заходів; загрозливе відхилення значення показника (соціальна загроза), яке потребує термінового втручання держави для уникнення соціальних руйнувань, усунення загроз соціальній безпеці [4].

Таким чином, впровадження механізму соціальних індикаторів є необхідним кроком на шляху утвердження цілеспрямованої державної політики національної безпеки, сутністю якої є створення надійної системи гарантій цивілізованого державотворення, буття і розвитку народу України у демократичному суспільстві.

Розглядаючи процес розробки механізму індикаторів соціальної сфери, необхідно зазначити, що головним критерієм для визначення цієї системи має стати показник задоволення життям пересічного громадянина держави. Цей показник на індивідуальному рівні має визначати, наскільки пересічний громадянин є вдоволений своїм життям, а на рівні регіонів держави та країни має розкривати динаміку соціально-економічних змін та зрушень. Крім цього, доцільно вводити і такий показник, який має визначати рівень законності та легітимності соціальних, економічних та політичних процесів у державі.

Зрештою, також слід враховувати і наявність та дію такого чинника, як довіра пересічних громадян держави до самої держави та її державних інституцій. Беззаперечним є також і те, що в контексті вищезазначеного, особливу увагу слід зосереджувати і на показнику розвитку людського потенціалу. Саме цей показник має розкривати динаміку людського чинника в оцінці соціальних та економічних процесів. Більш того, зазначений показник

логічно пов'язується з показником стану оточуючого середовища. Цей показник має розкривати стан природного середовища, стан соціокультурного та політичного середовища.

Стан задоволення життям пересічного громадянина, рівно як і інші критерії, є взаємопов'язані між собою і у значній мірі визначаються групою загальних показників соціально-економічного плану. До показників цієї групи доцільно віднести наступні: ступінь диференціації доходів населення; падіння життєвого рівня населення; затримка виплат заробітної плати та пенсій; зниження реальної заробітної плати.

Таким чином, у запропонованій системі, мають бути базові показники і до їх складу раціонально вводити наступні індикатори та параметри: грошові доходи на душу населення; оплата праці, в тому числі і середньомісячна; індекс споживчих цін на товари і послуги; індекс реальної заробітної плати; мінімальна заробітна плата; мінімальний споживчий бюджет; рівень межі незабезпеченості; соціальні гарантії незабезпеченим верствам населення.

Аналіз системи показників рівня життя населення за ретроспективний період має базуватися на звітних і розрахункових даних. Виходячи з того, що головною метою середньострокового прогнозу є забезпечення соціально-необхідних стандартів життя населення, слід в розрахунках використовувати вартість мінімального споживчого бюджету який приймається за нормативну базу для обґрунтування основних соціальних гарантій окремих верств населення.

Відтак, система індикаторів та показників зводиться до градованої моделі, яка будується на основі вищезазначених складових частин, принципів та чинників із застосуванням відповідної концептуальної моделі розробленої фахівцями Комісії ООН з питань сталого розвитку. Зазначена концептуальна модель фактично має вигляд певної програм та до її складу входять набори індикаторів та параметрів, які базуються майже на 150 чинниках людського, соціального та економічного розвитку.

Індикатори та показники відрізняються: по відношенню до дії чинників небезпек; до стану оточуючого середовища; до дії напрямків та процесів реагування на виклики загроз. Індикатори стабільного розвитку за своєю суттю та змістом здебільшого є основою у формуванні сценаріїв соціально-політичного та економічного розвитку суспільства і держави. У відповідності до прийнятої та запровадженої методики ООН Концепція сталого розвитку передбачає наявність та дію відповідних індикаторів та показників, зокрема:

1. Соціальні характеристики: боротьба з бідністю; головний показник відсоток безробіття та індекс бідності; демографічна стабільність; щільність населення; міграційні та еміграційні показники; захист і підтримка здоров'я населення; базова санітарія та мінімальні медичні послуги; підтримка стабільного розвитку населення; темпи приросту міського та сільського населення.

2. Економічні характеристики: міжнародне співробітництво в межах існуючих ринків праці, товарів та послуг і виробництва; фінансові ресурси країни; технологічні можливості та потенціал держави.

3. Екологічні характеристики: стан оточуючого середовища; інтегральний підхід до планування та управління ресурсами; збереження біологічного різноманіття фауни та флори.

Побудова демократичної держави прямо залежить від рівня життя її громадян. А інтеграція України в європейське співтовариство не відбудеться доти, поки в державі не буде стійкого, надійного економічного зростання і на його основі подолання бідності. Розробка таких показників створює певні передумови щодо вирішення цих проблем.

Заключення. Таким чином, найважливішим завданням дослідження сфери соціальної безпеки є визначення соціальних інтересів, конкретизація їх змісту, характеру та пріоритетності. До цього відноситься: виявлення загроз соціальним інтересам, їх класифікація; пошук оптимальних за складом та використанням сил і засобів, які дозволяють забезпечити реалізацію та захист цих інтересів.

Література:

1. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Урядовий кур'єр. - 1997. - № 21-22. - С. 11-12.
2. 108 Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-IV / www.rada.kiev.ua.
3. Базова захищеність населення України (за матеріалами вибіркового соціально-демографічного обстеження). - К.: Держкомстат України, 2001. - 35с.
4. Бевз В.П., Павленко Ю.И. Система социальной защищенности отдельных групп населения. - К. : Знание, 1991. – 20 с.
5. Нерсесова Е.Х. Гносеологический аспект проблемы социальных показателей. - М.: Наука, 1981. – 158 с.
6. Д.В. Солоха, М.В. Бандура, І.В. Савченко, В.В. Морева. Методологічні основи управління сталим інноваційним розвитком потенціалу соціально-економічних систем регіону. Монографія. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2011. – 431 с.
7. Социальные исследования: построение и сравнение показателей.- М.: Наука, 1978. – 319 с.
8. Соціальна безпека: пошук нової парадигми: Зб. наук. ст. – К.: Атопол, 2003. – 151 с.
9. Соціальні індикатори рівня життя населення: Стат. Збірник / державний комітет статистики України, 2002. – 227 с.
10. Современный энциклопедический словарь. / Ред. А.М. Прохорова. – М., 1991. – 270 с.